



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Aliënatie en stemgedrag

Dekkers, P.W.F.

Citation

Dekkers, P. W. F. (1975). Boekbespreking van: Aliënatie en stemgedrag. *Acta Politica*, 10: 1975(3), 374-376.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451549>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451549>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Wertheim's beschouwingen, aangevuld door enig marxistisch woordgebruik, dat zonder enige nadere toelichting als verklaring wordt ingevuld.

Blijft een op zich niet onnut overzicht van de geschiedenis van de drie staatsgrepen, afgezien alweer van zijn gebruik ook daarbij van marxistische taal als combinatie van verklaring en beoordeling. Omdat hij de marxistische theorie van staats- en klassevorming en de toetsingsvragen, die zich daar vooral bij de analyse van ontwikkelingen in derde wereld landen voordoen, niet expliciet behandelt, is zijn boek meer een pamflet dan een voorbeeld van sociaal-wetenschappelijke analyse.

G. van Benthem van den Bergh

F. J. Heunks, **Aliënatie en stemgedrag**. Tilburg (Katholieke Hogeschool), 1973, -456 p., f 20,— (gestencilde uitgave).

Een titel als *Aliënatie en stemgedrag*, neutraal als bij een proefschrift lijkt te horen, prikkelt de interesse op twee manieren. Vooreerst bij degene, die weet heeft van de eindeloze reeks publikaties op het terrein van aliënatie (uiteindelijk minder eindeloos door het monnikenwerk van SISWO's Geijer) en die nieuwsgierig is, of iemand er in slaagt wat orde te scheppen in de terminologische warwinkel, te meer omdat de bijdrage van M. Seeman, *On the meaning of alienation*, van 1959 wel de grote stroom van research heeft gestimuleerd, maar de aansluiting bij de klassieken niet tot stand heeft kunnen brengen en daardoor de verwarring in de sociologie maar heeft vergroot.

Anderzijds is er voor de politicoloog de interessante vraag of de sociaal-psychologische verklaringswijze meer kan bijdragen tot begrip van stemgedrag dan maatschappelijke categorieën als leeftijd, maatschappelijke positie, beroepsfeer, religieuze en ideologische binding. Heunks begeeft zich in beide belangstellings-sferen, tot een expliciete keuze komt hij niet.

Het boek bestaat uit twee delen. De eerste drie hoofdstukken bieden een overzicht van betekenissen die met de term vervreemding zijn verbonden in de filosofische, religieuze, psychologische, psychiatrische en sociologische literatuur. De nadruk valt — in de korte beschrijving van hoofdstuk 1 — op de parallel: op het moment dat de mens ontdekt dat zijn identiteit, hetzij als kennend wezen, hetzij in zijn relatie tot god, hetzij als persoon of als rolvertolker, onduidelijk is geworden, gaat hij op zoek naar het ware zelf. Dit gaat gepaard met een besef of een gevoel van verwarring. In deze toestand, algemeen aangeduid als vervreemding, komt de mens tot allerlei reactievormen waardoor hij ofwel zichzelf verandert ofwel tracht de omgeving te veranderen. In de niet-sociologische literatuur lijken deze reactievormen gemakkelijk te worden begrepen als uiting van vervreemding, in de sociologie is een dergelijke interpretatie onderwerp van discussie.

In de hoofdstukken 2 en 3 gaat Heunks na onder welke betekenissen de term aliënatie verschijnt in de sociologische onderzoeksliteratuur, globaal genomen na 1950. Uit het voorafgaand hoofdstuk heeft hij als algemene definitie overgenomen, dat aliënatie in de sociologie moet worden opgevat als het ontbreken van een positieve verbondenheid met, ofwel mentale desintegratie van een persoon ten opzichte van een sociaal systeem waartoe hij behoort.

Heunks kiest dus voor de sociaal-psychologische benadering; het vervreemdings-

proces dat een samenleving, een maatschappij of ook een sociale groepering kan doormaken, onderwerpen die bij Marx, Durkheim en Mannheim vooropstonden, wordt naar de periferie geschoven. De band met de klassieken blijft bestaan in zoverre wordt verondersteld dat het individueel gedrag en de individuele attitudes een afspiegeling vormen van deze maatschappelijke vervreemding. Marx' opvatting staat dan voor de subjectieve beleving van machteloosheid, Durkheim voor die van normloosheid, Mannheim voor doelloosheidsgevoelens. Deze keuze voor de sociaal-psychologische oriëntatie is begrijpelijk omdat Heunks zich laat leiden door het actie-theoretisch model van Parsons en Shils; zij wordt ook ingegeven door een zekere traditie, die onder invloed van Srole en Seeman is ontstaan in het sociologisch onderzoek naar aliënatie. Uitvoerig gaat hij na, wat die onderzoeksliteratuur heeft opgeleverd. Men treft er veel korte, maar ook enige uitvoerige samenvattingen van publicaties zowel over vervreemding ten opzichte van de samenleving-als-geheel alsook over vervreemding binnen specifieke systemen. De bespreking hiervan leidt tot twee resultaten: vooreerst is er reden om het categorieënsysteem nader te preciseren; doelloosheid dient te worden onderscheiden in cognitieve en evaluatieve doelloosheid, machteloosheid in achievement-machteloosheid en succes-machteloosheid.

Vervolgens leidt hij uit de literatuur een aantal constatering af, die voldoende basis vormen voor hypothesen van een te verrichten onderzoek.

Dit onderzoek vormt de inhoud van het tweede deel. Het heeft betrekking op de vraag of stemgedrag mogelijk ten dele begrepen kan worden als een reactie op electorale aliënatie. De keuze van dit onderwerp licht de schrijver als volgt toe. Binnen een maatschappelijk bestel dat zich democratisch noemt zal de besluitvorming met betrekking tot het individueel en algemeen welzijn berusten op onderlinge overeenstemming over doeleinden, normen en middelen; deze overeenstemming moet zelf tot stand worden gebracht en tot uitdrukking komen binnen het politieke (sub)systeem. Een van de belangrijkste institutionele media waardoor die overeenstemming tot uiting wordt gebracht is de verkiezing. Electorale aliënatie moet dan ook begrepen worden in directe samenhang met politieke integratie; zij weerspiegelt zich in een breed spectrum van reactief gedrag, omvattend aanpassing, passiviteit, specifiek stemgedrag, buitenparlementaire oppositie, protestbeweging en rebellie. Heunks bepaalt zich tot stemgedrag als uitingsvorm van politieke en electorale aliënatie, meer specifiek het bewust niet-stemmen, het stemmen op 'anti-systeem partijen', op protestpartijen en nieuwe partijen.

Voor elk van deze gedragsvormen gaat hij na of bepaalde groepen van de bevolking er meer toe tenderen dan andere, en uiteraard of een dergelijk gedrag met een of andere door hem onderscheiden aliënatieattitude gepaard gaat.

Het onderzoek en de resultaten ervan hebben betrekking op de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 1970. Daartoe is een steekproef getrokken van 2500 personen. Ter voorbereiding ervan, met name ten behoeve van de schaalconstructie, zijn tussen 1967 en 1969 drie pilotstudies verricht. Daarvan wordt uitvoerig verslag gedaan. Het analyseschema is nu in zoverre simpel, dat Heunks voor een groot aantal verschijnselen nagaat, middels partiële-correlatieanalyse, in hoeverre hun aanwezigheid samengaat met — hijzelf pleegt in zuiver causale termen te schrijven: leidt tot, wordt bevorderd door, een uiting blijkt te zijn van — de attitude en maatschappelijke variabelen. Zo 'verklaart' hij niet-stemmen, stem-

men op anti-systeem partijen, nieuwe partijen, electorale doelloosheid, maatschappelijke en electorale machteloosheid, enz. In feite gaat hij na of de vele hypothesen die hij aantrof in de angelsaksische literatuur, ook opgaan voor de Nederlandse politieke verhoudingen. Dat gaat met ingewikkelde modellen gepaard, en helaas ook met een moeizaam en ingewikkeld, soms incorrect taalgebruik. Het resultaat van dit onderzoek is enerzijds een groot aantal onderzoekstechnisch goede en betrouwbare correlaties, anderzijds een aantal uitspraken die vragen om nadere interpretatie. Aan zo'n interpretatie heeft Heunks zich niet begeven. Voor hem geldt, dat de bevestiging van een elders getoetste of voorgestelde hypothese voldoende is en indirect bijdraagt tot de plausibiliteit van de uitgangspunten: de door hem voorgestelde onderscheiding in componenten van aliënering hebben reden van bestaan omdat zij blijken te correleren met andere attitudes en gedragingen. Tot zekere hoogte is dat waar en als onderdeel van een totale procedure ook juist. Maar met een verwijzing naar McClosky en Schaar kan men stellen dat invoering van welke schaal dan ook leidt tot zekere verbanden. Voor theorieconstructie is uiteindelijk meer nodig dan accumulering van uitspraken. Een hypothese als die van p. 363: 'de ervaring van een tekort aan maatschappelijke invloed en ontplooiingskansen wordt bevorderd door een geringe sociaal-economische status en door een gering nivo van opleiding. Dit geldt echter niet voor personen die ontevreden zijn over hun maatschappelijke positie en tevens een hoge mate van sociaal wantrouwen vertonen', deze hypothese blijkt te worden bevestigd. Bij nader toezien worden middels één bewerking in feite twee hypothesen aan de orde gesteld. ('dit' slaat niet op de hele eerste zin, maar slechts op de ervaring van bedoeld tekort.) Derhalve mag men concluderen dat er zowel sociaal-psychologische als maatschappelijke factoren voor de verklaring van het (achievement-)machteloosheidsgevoelen in aanmerking komen. Voor de politicoloog is dat juist van belang niet alleen voor de theoretische interpretatie, maar vooral ook voor de nadere beleidsprecisering. Het is daarom dat men de door Heunks opgestelde modellen, zijn interpretatiekader zo men wil, opnieuw geordend zou willen zien.

Tegenover een zeker gevoel van onvrede staat echter dat er voor de geïnteresseerde lezer een groot aantal empirische studies goed worden samengevat en gebundeld: via de bibliografie zijn ze gemakkelijk te vinden. Verder zal degene die graag gebruik maakt van attitudinale schalen om de kwaliteit van deze schalen én van de resultaten van deze toepassing ervan beslist zijn voordeel er mee kunnen doen.

P. W. F. Dekkers

A. Kleijn, *De irrationele achterkant van het openbaar bestuur*. Assen/'s-Gravenhage (van Gorcum/VUGA), 1974, -247 p., f 29,50.

Deze bespreking van dit boek van de Rotterdamse emeritus-hoogleraar Kleijn, valt in een drietal delen uiteen. Eerst volgen een aantal opmerkingen over uitgangspunten en probleemstelling. Vervolgens komt de gevolgde werkwijze aan de orde en tenslotte worden de uitkomsten van deze studie gezien. De auteur ging van de verwachting uit '... dat het openbaar bestuur, hoezeer dit in onze dagen ook het middelpunt vormt van een consequente rationalisering, zich toch nog op heel wat punten in irrationeel vaarwater bevindt' (voorwoord). Een der-

gelijk uitgangspunt roept de vraag op wat hier onder irrationaliteit wordt verstaan. Irrationeel is, schrijft Kleijn (p. 6), 'in strijd met de logische gedachtengangen van de wetenschap; strijdig met de wetenschappelijke sfeer, die de samenleving en ook het openbaar bestuur zo sterk heeft doordrongen'. Deze omschrijving schept een aantal problemen. In de eerste plaats hebben beide elementen van de omschrijving niet dezelfde inhoud. Wat strijdig is met de logische gedachtengangen van de wetenschap behoeft niet strijdig te zijn met de wetenschappelijke sfeer die het openbaar bestuur heeft doordrongen. In de tweede plaats is deze omschrijving niet duidelijk. Wat zijn de logische gedachtengangen van de wetenschap en wat is de wetenschappelijke sfeer binnen het openbaar bestuur? Daar is zeer wel een betoog over te houden maar in dit boek komt het niet voor, en er wordt ook niet verwezen naar plaatsen waar een dergelijk betoog te vinden is. Meer begrippen, die in dit boek worden gehanteerd, zijn niet helder. Wat met de achterkant van het openbaar bestuur wordt bedoeld wordt de lezer niet duidelijk. En onder het begrip openbaar bestuur blijkt de auteur het politieke systeem te verstaan.

De studie kent geen expliciete probleemstelling. Het meest dicht daarbij lijkt de auteur te komen als hij de vraag stelt: 'Hoe rationeel is de sfeer waarin het hedendaagse openbaar bestuur zich afspeelt?' (p. 3). Substitutering van Kleijn's rationaliteitsbegrip zou dan als probleemstelling opleveren: in hoeverre is de sfeer waarin het openbaar bestuur zich afspeelt in overeenstemming met de wetenschappelijke sfeer die het openbaar bestuur zo sterk heeft doordrongen? Of korter: in hoeverre wordt in het openbaar bestuur wetenschappelijk gehandeld? Zo het al niet uit de omschrijving van irrationaliteit duidelijk werd dan blijkt toch hier dat rationeel gelijk wordt gesteld aan wetenschappelijk. Dat lijkt een onjuiste gelijkstelling, gebaseerd op een technocratisch vooroordeel. De toepassing van wetenschappelijke kennis kan immers zowel rationele als niet-rationele effecten hebben. Iets is niet rationeel omdat het wetenschappelijk is, maar omdat het doelbereiking mogelijk maakt of bijdraagt tot een gunstiger verhouding tussen kosten en baten. Welke doeleinden worden er gediend als wetenschap en rationaliteit aan elkaar gelijk worden gesteld: de doeleinden van de wetenschap of die van het openbaar bestuur? De logische gedachtengangen, wat men daar ook onder mag verstaan, van de wetenschap zijn rationeel in zoverre ze bijdragen tot de doeleinden van de wetenschap. Maar dat wil niet zeggen dat diezelfde logische gedachtengangen ook rationeel zijn voor het openbaar bestuur tenzij men aantoonde dat die doeleinden dezelfde zijn of in elkaars verlengde liggen. Weloverwogen besteden wij hier aan de begripsvorming en de probleemstelling van het boek aandacht, want een aantal problemen die kunnen worden ondervonden bij de lezing van deze studie zijn het gevolg van een onhelderde en onjuiste hantering van begrippen.

Het lijkt weinig vruchtbaar te discussiëren over het rationele of irrationele karakter van een bestuurlijk verschijnsel, wanneer niet duidelijk is gedefinieerd wat rationaliteit is. Toch een enkele opmerking daarover. Alle verschijnselen die naar de mening van de auteur niet rationeel zijn worden door hem als irrationeel bestempeld. Dat daarmee wordt voorbijgegaan aan toch niet onbekende begrippen als a-rationaliteit en extra-rationaliteit is hier van minder belang. Het leidt er toe dat onder meer het politieke spel (p. 56-74), de volkswil (p. 81), politiek wantrouwen (p. 98), waardeoordelen (p. 103, genuanceerder op p. 111), de macht die aan het ambtelijk apparaat wordt toegeschreven (p. 114), de ambtelijke geest en